

DIYANET
İŞLERİ BAŞKANLIĞI
DERGİSİ

DİNİ, AHLÂKÎ, EDEBÎ, MESLEKÎ AYLIK DERGİ

2. Cilt

Ocak - Şubat 1963

1 - 2. Sayı

B — Kur'ân'da İnsan İrâdesi veya Cüz'î İrâde

Kur'an «enfüs'de» ve «âfak'da», yâni insanın kendinde ve insanın hâri-cinde cârî olan ilâhî irâdenin, ilâhî sünnetin veya ilâhî âdetin değişmez olduğunu bildirmekle beraber — Allah'ın cüz'î irâde ile tehzîz ederek bu âleme gönderdiği — insanı da muhakkak ki fiillerinden dolayı mes'ul tutar. Enbiyâ

sûresinin 23 üncü âyeti: لَا يَسْأَلُ عَمَّا فَعَلَ وَهِيَ سَأَلُونَ der. (Âyetin mânâsı: yaptığından dolayı Allah gayr-ı mes'uldür ve fakat onlar — yâni kullar — mes'uldürler).

İnsan uhdesindeki bu me'ûliyete binâendir ki insanı Kur'an bir takım mükellefiyetlere tâbî' kılmıştır ve bu mükellefiyeti insanın tâkati ve tahammülü hâricine taşırmamıştır (Bakara 286). Kur'ân insanlara: Namaz kılınız, oruç tutunuz, zekât veriniz... diye emreder. — Adam öldürmeyiniz, şarap içmeyiniz, kumar oynamayınız... diye nehiylerde bulunur. Bu emirlere ve nehiy-lere riâyet eden insanlar için Kur'an lisânıyla Allah cenneti hazırlamıştır, vaad etmiştir. O cenneti ki genişliği semâ ile arz arasındaki ölçüdedir (Hadîd 20). O emirlere ve nehiylere riâyet etmeyen insanlar için de şiddetli azab mahalli olan cehennem, müeyyide olarak gösterilmiştir (Hadîd 19). İlâhî irâdeye, ka-dere, «Kanûn» a mukabil cüz'î irâdenin ve ferdî mes'ûliyetin mevcûd olmadığı yerde teklîf'in ve müeyyidenin hikmeti veya mânâsı kalır mı ve yahut ta-savvur olunabilir mi? Üstelik Kur'an: kendinizi kendi elinizle tehlikeye ilkaa etmeyiniz (Bakara 195), diye de bu âyetle ve daha bir çok âyetlerle insanlara nasîhat etmiştir. Kur'an, insanlara fatalizm'i tebliğ etmiş olmaktan külliyyen berîdir.

Kur'ân'da cüz'î irâde ve ilâhî irâde biribirini ne nefyederler ne selbeder-ler. Cüz'î irâde de her şeyi halletmiş olan Allah'ın (En'am 102) insana bahşet-tiği bir hassadır. İlâhî irâde gibi cüz'î irâde de vardır. Şu kadar ki cüz'î irâde-nin hüküm ifâde edebilmesi ilâhî irâdenin müsaadesine muallaktır. Cüz'î irâ-denin taallûk eylediği — ve eylemediği — haller veya hâdiseler aynı zamanda bu âlemde cârî kanunların müsaadesine iktiran etmeli ve nizâmına uygun düş-meli ki tekevvün edebilsinler. Bir nefsin, bir insanın imân eylemesi yine Al-lah'ın izniyledir (Yûnus 100), yâni Allah'ın, Yaratıcı kudretin irâdesine, ka-nûnuna iktirânı iledir. İnsanın cüz'î irâdesine taallûk etsin etmesin, insana bir musibetin isâbeti, yine Allah'ın izniyledir (Tegabün 11). Hayır ve şer herşey

Allah'dandır « كَلِّمْ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ » — Nisâ 78). Zira âlemin veya âlemlerin bütün işlerini sevk ve idâre eden hep aynı Halık'dır, aynı Yaratıcı kudrettir (En'am 102, Raad 16, Yûnus 31). Her şey Allah'ın kurduğu kanun ve nizâm, yâni kader dâhilinde cereyan eder, onun hâricinde kalamaz.

Fakat Kur'an, her şey Allah'dandır, derken bir taraftan da yine insana hemen mes'ûliyetini ihtâr ederek: «Sana iyilik olarak isâbet eden Allah'dan, sana isâbet eden kötülük nefsendendir. — Nisa 79 —», şeklinde insan hayatıyla alâkadar bir büyük hakikati veya şe'niyeti daha bildirir (Âyetin ikinci kısmını Elmalılı'lı Hamdi efendi merhum şöyle tefsîr eder: Sana her ne seyyie isâbet ederse o da kendinden, kendi nefsendendir. Kendi günah veya kusurundan-

dır. Gerçi **كُلُّ شَيْءٍ عِنْدَ اللَّهِ** mucibince bu da **مِنْ عِنْدِ اللَّهِ** 'dır. Allah takdir

ve irâde etmemiş olsaydı bu da olamazdı. Fakat bunda fiil veya terk cihetinden behemahal senin bir sebebiyetin vardır. Bunun menşei kendin, senin arzun, ya senin kusûrun, senin hatân veya senin aczin, senin mahiyetindir... Birinci derecede seyyie'nin menşei, aslı adem ve imkân-ı mahz olan mâhiyet-i mahlûkanın acz-i zâtîsidir. — Kur'an dili, cilt 2, S. 1397.

Allah, insana doğru yolu göstermiş, eğri yolu göstermiş, bundan birini veya ötekini ihtiyâr eylemeyi de ona bırakmıştır (Cüz'î irâde). Kur'an insana:

— Şarap içme, kumar oynama... gerçi bunlarda hem menfaat hem zarar varsa da, zarar menfaatten büyüktür (Bakara 215), demiştir. İnsan bu nehyi ya dinler ya dinlemez. Cüz'î iradesini kullanarak şaraba veya kumara elini uzattığı zaman da Allah, kulunun irâdesini kendi «takdîr» i, kendi «kader» i, kendi «kanûn» u ile yerine getirir; şarabı içmekten ve kumarı oynamaktan insan — yine cüz'î irâdesiyle — elini çektiği zaman da Allah, kulunun o cüz'î irâdesini yerine getirir. Kur'an açık açık: «İyi iş yapan kendine, kötü iş yapan yine kendinedir. Yoksa Rabb'in kullara zulüm-kâr değildir, — Fussilet 46», der.

Böylelikle Allah, kulunun hayra da masruf, şerre de masruf irâdesini imkân sâhasına çıkarır. Hayır da şer de Allah'dandır, hükmünün mânâsı işte budur. Allah insânı mânâsız bir tabiatın veya tabiat kanunlarının elinde ve emrinde bir köle olmak üzere yaratmamıştır.

**

Kur'an'da fatalizm yoktur. O kadar yoktur ki Kur'an insanlara fatalizmi veya cebrîliği tahmîl etmiştir veya insanı mes'ûliyet hissinden tecrîd eylemiştir, denilebilmek şöyle dursun; bilâkis — ezeli meşiyette — Allah insanın kaderini yine insan eline tevdi ederek onu bu âleme öyle göndermiştir, diyebilmek için Kur'an'da işâretler sezinlememek, bulmamak, görmemek mümkün değildir.

Cüz'î irâde gibi bir mevhibe'den de daha büyük —ve belki de âlemde en büyük— bir nîmet olarak insana Yaratıcı kudret «şuûr» u ihsân etmiştir. Allah'ın lisâniyle Kur'an:

«— Biz bu semâyı ve arzı ve ikisi arasındakileri oyun olsun, diye halket-

medik. — Enbiyâ 16», der. Kur'an insanlara şuurlarını kullanarak kâinatta cârî hâdiseleri ve o kâinatta hâkim kanunları durmadan alâka ile, dikkat ile, ibret ile seyretmelerini emreder. Arzı, semâları, yıldızları, güneşi, ayı, geceyi gündüzü, denizleri, nehirleri, yağmuru, hayvanları, nebatları, meyveleri... bütün tabiat âlemini ve bu âlemlerdeki hâdiseleri insanlara göstererek ve bu arada Allah'ın ölüden diriyi ve diriden ölüyü çıkardığını gözlerimiz önüne koyarak bütün bu şûn üzerinde bir bir durup düşünmeye; aklımızı, fikrimizi, muhâkememizi işletmeye bizleri dâvet eyler. Bütün bu kâinâtın boş yere yaratılmadığını; kâinatta ne varsa cümlesinin biz insanlar için halkedildiğini; hepsinin de emrimize, hizmetimize, istifâdemize âmâde tutulduğunu insanlara ihtâr eyler (Ezcümle Bakara 22; 29; 164; Âl-i İmran 14. — En'am 99; 141. — A'raf 10. — Yûnus 101. — İbrahim 32 - 34. — Hier 19 - 22. — Nahl 5 - 8 ve 10; 11; 13 - 18. — Tâhâ 53 - 54. Enbiyâ 16; 30. — Hac 33; 65. — Mü'minûn 18 - 22. — Ankebût 17. — Lokman 10; 20. — Yâsin 71 - 73. — Hadîd 25. — Nuh 15 - 20). Kur'an'ın bu meâlde âyetleri o kadar çoktur ki saymakla tükenmez, denilebilir. Ve böylelikle Kur'an insana kendi «kader» ini bizzat tâyin ve ıslâh eylemesi lüzûmunu ve yollarını gösterir.

*
**

Beşer'in maddî ve mânevî sâhalarda ilerleme tarihi de göstermiyor mu ki insan, tabiatı tetkik ve tetebbû ettiği ve şâmil mânâsıyla tabiat kanunlarına nüfûz edebildiği nisbette o kanunlar karşısındaki aczini, esâretini tadrîcen tâdil veya izâle eylemek imkânlarını bulmuş ve bulmaktadır. İnsan, tabiat kanunlarını tetkik ve tetebbû ile onlara nüfûz ederken ve onlardan şu ve bu şekilde istifâde eylerken bu kanunları değiştirmiyor; sâdece bu kanunlara, Allah'ın irâdesine, Allah'ın kaderine kendini (ve kendi ile berâber eşyâyı ve hâdiseleri) uyduruyor. Bu kanunların yanı başında durmadan yeni yeni daha başka kanunlar keşfetmek, bütün bu kanunlar arasından kendine yol ve yollar bulmak ve bütün bu kanunların bir kısmını veya hepsini kendi emrine, kendi hizmetine, kendi faydasına âmâde tutmak sûretiyle kendini bütün o kanunların hükümlerine esâretten kurtarmaya imkânlar hazırlıyor ve böyle böyle kendi kaderini ıslâh ediyor.

Tabiate, tabiat kanunlarına, «kader» e tâbiyet bakımından insan bundan beş bin sene, dört bin sene, üç bin sene evvelki insan mıdır? Hattâ iki bin, bin sene evvelki insan mıdır? Elbette değil. Hattâ bir sene evvelki insan değildir. İnsan enfüsde ve âfakta cârî tabiat kanunlarını tetkik ve tetebbû ve her gün bir başkasını, başkalarını keşfetmek sayesinde ki kendini artık arz câzibesini (yer çekimi) kanûnuna esâretten de tamâmen kurtararak fezâlara doğru yükselme imkânlarını elde etmiş görünür. Bu derecelerde ilerleme dahi insan kaderinin Yarattıcı kudret tarafından yine insan eline emânet edilmiş olduğunu göstermeye başlı başına kifâyet etmez mi?

Tetkikin, tettebbuun ve araştırmaların yalnız tabâbet sâhasında yarattığı hârikaları göz önüne alalım. Bu araştırmalarla tabiat kanunlarına nüfûzu sâyesinde insan oğlu âdî veya sârî hastalıkların ve bilhassa çocuk hastalıklarının önüne geçmek sûretiyle bugün vasatî ömrünü uzatmaya fiilen imkân bulmuştur. İleri memleketlerde o vasatî ömür halen 60 seneyi aşmıştır. Halbuki dün otuzu bile bulamıyordu (Geri memleketlerde bugün dahi vasatî ömür derece derece kısadır). Tetkike, tettebbua insanları teşvik eden bütün o âyetler ezelde «meşiiyet-i ilâhiyye» nin de bu minvâl üzere tecellî ettiğine ve bundan böyle de bu minvâl üzere cereyan edeceğine işâret sayılmak lâzım gelmez mi?

Cüz'î irâdesini hayır yolunda sarfettikçe insan kendi eliyle şü dünya üzerinde dahi cennetler yaratmak istidadında olduğunu göstermektedir (En ileri memleketlerin sulh zamanlarındaki hâl ve kıballerine bakınız). Cüz'î irâdesini şer yolunda sarfettikçe insan, cehennemi yine kendi eliyle bu âlemde yaratmaktadır (Birinci ve İkinci Dünya Harpleri zamanında muhârip memleketlerin semâlardan inen ateş yağmurları içinde kalmış hallerini göz önüne getiriniz).

Hulâsa, kâinatta cârî ve hâkim nizâm'ın vücûdu kadar bu nizamın karşısında insan irâdesinin o nizâma uymak yolu ile kendi sâhasını da her gün biraz daha genişletmekte olduğu şe'niyetini görmemezlikten gelemeyiz. Fatalizm'den eser göstermeyen ve bilâkis cüz'î irâde sâhibi insana mes'uliyetler tahmîl eden Kur'ân da işte bu şe'niyeti bizlerin gözlerimiz önüne koymuştur ve koymaktadır.

Şuûr adını verdiğimiz o ilâhî nûr'u insana bahşetmiş olan Yaratıcı Kudretin Kur'ân'daki:

«Ben yer yüzünde bir halife yaratacağım.» (Bakara 30), âyeti üzerinde ne kadar dursak ve ne kadar düşünsek yeridir.

H a d î s

Abdullah bin Ömer'den rivâyet olunuyor: Resûl-i Ekrem Efendimiz buyurdu ki : Kıyamet günü oruç ve Kur'an kula şefaati olurlar. Oruç: Yâ Rabbî, ben onu gündüzleri yemekten ve zevklerinden alakoydum, şimdi beni ona şefâatci kıl, der. Her ikisi de şefaati olurlar.